

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР. Уникална хроника за политическата криза през 1943 – 1944 г. – Ц. В. Билярски.....	7
ДНЕВНИК НА ГЕНЕРАЛ НИКОЛА МИХОВ.....	13
ГЕНЕРАЛ НИКОЛА МИХОВ ПРЕД НАРОДНИЯ СЪД	
Протокол от 17 заседание на Първи състав на Народния съд с разпит на подсъдимия ген. Никола Михайлов Михов, София, 11 януари 1945 г.	167
Протокол от 24 заседание на Втори състав на Народния съд с разпит на ген. Никола Михов като свидетел, София, 19 януари 1945 г.	201
Карта на ген. Никола Михов като обвиняем пред Народния съд, 25 януари 1945 г.	203
Обвинителна реч на главния народен обвинител Георги Петров срещу ген. Никола Михов, София, четвъртък, 25 януари 1945 г.	204
Защитна реч на адвоката на ген. Никола Михов Иван Байданов, София, 27 януари 1945 г.	205
Протокол от 31 заседание на Първи състав на Народния съд с отказ на регентите от последна дума, София, 30 януари 1945 г.	211
Присъда на Народния съд от 1 февруари 1945 г. ...	212
ПРИЛОЖЕНИЕ. Прокламация към българския народ.....	217
ЖИВОТ В ДАТИ. Генерал Никола Михайлов Михов.....	219
БЕЛЕЖКИ	221

ПРЕДГОВОР

Уникална хроника за политическата криза през 1943 – 1944 година

През 1943 г. ситуацията по бойните полета на Втората световна война се променя коренно. Вече окопитена, Червената армия започва своето настъпление на Запад, изтласквайки германските части от собствената си територия. Германия и съюзниците ѝ, сред които е и България, с нарастващ страх очакват откриването на Западния фронт, което в общи линии е решено на срещата на тримата големи. Германия започва да търпи поражения и в Северна Африка. Предстоящо е и откриването на нов фронт откъм Средиземно море.

Макар и съюзник след подписването на Тристранния пакт, България не се включва в преките военни действия. На нейната армия са възложени охранителни и полицейски функции в Македония и Беломорието. Наши войски са изпратени и в Моравско. Но българите скоро разбират, че войната е и пред тяхната врата. Символичната война срещу Съединените щати и Англия става ужасяваща реалност. София е подложена на бомбардировки и пожарищата опустошават центъра, гарата, дори двореца Врана. Софийнци намират закрила в провинцията, която до онзи момент е почти незасегната. Българските летци самоотвержено отбраняват столицата, но не успяват да се справят с тежките английски и американски бомбардировачи. Дни след последната среща на Борис III с Адолф Хитлер царят умира при недоизяснени обстоятелства. Наследник на престола остава непълнолетният все още Симеон II. Това налага създаването на регентство. Въпросите за регентството и настояничеството на царя са формулирани в глава VI, членове от 25 до 33 на Търновската конституция:

„Чл. 25. Царствующият цар и наследникът на престола се считат пълнолетни на 18-та си година.

Чл. 26. Ако царят встъпи на Престола преди да е достигнал тая възраст, то до пълнолетието му се отрежда регентство и настояничество.

Чл. 27. Регентството се състои от троица регенти, които се избират от Великото народно събрание.

Чл. 28. Царствующият цар може още приживе да назначи трима регенти, ако наследникът на престола е непълнолетен, но за това се иска съгласието и утвърдението на Великото народно събрание.

Чл. 29. Членовете на регентството могат да бъдат министри, председателят и членовете на върховното съдилище или пък лица, които са заемали безукорно тия длъжности.

Чл. 30. Членовете на регентството, при встъпването си в тая длъжност, дават във Великото народно събрание клетва, че ще бъдат верни на царя и на кон-

ституцията. След това, чрез прокламация към народа, те обявяват, че наченват да управляват царството в пределите на царската власт и от името на царя.

Чл. 31. Царят, откак достигне пълнолетието и даде клетва, встъпя в управлението на царството и за това известява на народа чрез прокламация.

Чл. 32. Възпитанието на непълновръстния цар и управлението на имота му се поръчва на овдовялата царица и на настойници, назначени от съвета на министрите, по съгласието на царицата.

Чл. 33. Членовете на регентството не могат да бъдат и настойници на непълновръстния цар.“

Без да е напълно възстановена Търновската конституция, макар в тази ситуация да се позовават на нея, и без да се свика Велико народно събрание, XXV обикновено Народно събрание избира Регентски съвет в състав от трима души. В него влизат членът от царстващата династия княз Кирил Преславски и дотогавашният министър-председател проф. Богдан Филев, специалист по антична история, политика и изкуство, подписал Тристранния пакт, и военният министър генерал Никола Михов, участник вече в четири войни. Регентският съвет в този му вид е опит да бъде заместен по най-пълноценен начин починалият цар.

Настъпва една от най-тежките политически кризи в българската история, продължила точно една година – от септември 1943 до септември 1944 г.

Вече почти 80 години от края на Втората световна война все още не е написана история на участието на България в нея. Всичко писано досега се отнася главно до темата за антифашистката борба и Отечествена война (1944 – 1945 г.). А документацията и мемоарите по темата вече са наистина впечатляващи по своето количество и качество. Мина повече от половин век, откакто в лекциите си един от моите професори по българска история в Софийския университет – проф. Евлоги Бужашки, подчертаваше липсата на документални публикации за новата и най-новата българска история с думите, че тези, които е трябвало да оставят мемоарите си, са си отишли от тоя свят, без да разкажат за своята дейност и за вижданията си. Сериозна празнина, която развихрилите се графомани и полуграмотни мемоаристи не са успели да запълнят. Слава богу, днес вече можем да се похвалим не само с различните издания на спомените на Димо Казасов, но и с редица ценни мемоари, стояли доскоро скрити в домашните архиви, а някои и в държавните, само че при по-особен режим на съхранение и използване.

Излязоха от печат дневниците на проф. Богдан Филев, Любомир Лулчев, Първан Драганов, Васил Митаков, Бекерле, спомените на проф. Александър Цанков, Константин Муравиев, П. К. Чинков, Стойчо Мошанов, Стоян Петров-Чомаков, Иван Д. Станчов, Стефан Груев, Николай П. Николаев, Марко Рясков, ген. Иван Попов, полк. Стоян Стоянов, полк. Стефан Недев, полк. Стоян Илиев, както и на Григор Чешмеджиев, ген. Петър Илиев, ген. Петър Вранчев и много други, които повече не бива да изреждам, тъй като има опасност да изпусна някого. Но какво се получи? Нашите изследователи в момента са затрупани от публикувани дневници, спомени и документи, но като че ли няма кой да ги прочете и да ги осмисли научно. Пресищането е вече налице! Същото се отнася и до биографиите на участниците в трагичните събития в края на Втората световна война. С пълно право това важи за личността и делото на

генерал Никола Михов. И днес стана така, че каквото и да се напише за него, все ще бъде непълно и неточно.

Ако се направи бегъл преглед на публикуваното за ген. Михов, което е изключително малко и има само справочен характер, ще се види, че биографията на този български военен деец и държавник все още остава ненаписана. За щастие, тази празнота се попълва от неговия дневник, който той води през последната година от живота си, оказала се една от най-жестоките и трудни в историята на България.

Съществуването на дневника беше известно още през 1945 г., когато започва публикуването на части от него във вестник „Народен съд“. Той е представен като доказателствен материал и по време на заседанията на Народния съд. В архива на тогавашния народен обвинител Георги Петров също има препис на част от дневника, а през 70-те и 80-те години на миналия век военният историк полковник Георги Вълков започна да печата в българските вестници подобрени откъси. По същия начин постъпи и юристът Лука Варадинов – той включи части от него в спомените си и посочи непростима тенденциозност при цитирането и коментирането им. Иван Пауновски, автор на нашумелия роман за Народния съд „Възмездие“, също показва добро познаване на дневника.

До 21 февруари 1992 г. документът се съхранява в личния архивен фонд на ген. Н. Михов под № 427 к. Дневникът е получен от Министерството на външните работи на 11 септември 1958 г. и е заведен като фонд на 7 октомври 1958 г.

Генерал Никола Михов води записките си с кратки прекъсвания в продължение на година – от 19 септември 1943 г. до 7 септември 1944 г. Той има намерение бележките му да послужат като основа за написването на спомени за участието му в събитията по време на неговото регентство. За да не попаднат в нежелани ръце, генералът ги предава на чужд дипломат, но благодарение на бързите действия на някои млади офицери дневникът е спасен и днес е в ръцете на читателите. Върху кориците на откопираните още през 1944 г. тетрадки тогавашният чиновник е отбелязал: „Щаб на войската, отделение „В“. Дневник на генерал „М“, намерен в пълномощен м[инистър]р на една чужда държава“.

Тази любопитна случка си заслужава да бъде отново разказана. В книгата си „Живот за почит“ писателят Благой Димитров пише за срещите и разговорите си с генерал Стоян Заимов, син на разстреляния генерал Владимир Заимов. Именно младият тогава Ст. Заимов и другите, участвали в гонитбата на митичния полицейски шеф Никола Гешев, успяват да се доберат само до някои от шифрованите му бележки. В тях Гешев е записал, че „си водел дневник, подобно на Богдан Филев, Михов и други особи“. Тази информация достига до Георги Димитров в Москва и той телеграфира да бъдат издирени дневниците, за да „послужат преди всичко като веществени материали пред Народния съд“. Стоян Заимов разказва: „Някои видни семейства, заварени в Чамкория от деветосептемврийските събития, решават да се укрият у чужди дипломатически представители, които имат резиденции там. Но чужденците бързо проумяват същността на положението и помолват гостите да ги освободят от присъствието си. Един от дипломатите обаче успява да прехвърли много от багажите им в своето софийско жилище. Ние се добрахме до тия данни, използвайки всевъзможни начини и средства. Междувременно беше подробно разпитана жената на Богдан Филев. Тя потвърди, че той наистина

си е водил дневник, но не поиска да каже къде се намира. В по-нататъшната работа много ни помогна главният секретар на външното министерство проф. Алтънов. Повикахме дипломата. Отначало той се дърпаше, но Алтънов го притисна: ако продължава да упорствува, ще отнесем въпроса до неговото правителство! Разговорът се проточи от сутринта докъм дванадесет през нощта. Накрая, изнервен и сломен, чужденецът ни заведе пред дома си и изхвърли през прозорците от третия етаж и по стълбите разни куфари. В тях се намериха дневниците на Филов и Михов“. Пред Константин Муравиев генерал Михов споделя, че този чужд дипломат е турският пълномощен министър Васфи Ментеш. (Вж. *К. Муравиев, Събития и хора.*)

Ген. Михов разказва следните подробности около опита да бъде скрит дневникът: „Това беше една глупава работа от наша страна. Това са дневници, писани само за нас, писани на бърза ръка, без проверка на факти. Някои неща са предадени вероятно напълно субективно, според първите впечатления и според момента. Сега ще се ровят и ще ги използват както искат“. Така и става!

Без да се съобразявам с досегашните преписи и публикуваните откъси от дневника на ген. Михов, които са имали главно съвсем други цели, ще подчертая, че зад тези страници изпъква сложната личност на един български офицер, герой от войните и държавник. Състоянието на необявена гражданска война е сложило отпечатък си на много места в дневника на генерала. Трябва да се подчертае, че личните моменти от живота му са малко, тъй като той е целял да запечата преди всичко дейността на Регентството. Педантизмът на военния тук се е проявил по най-добрия начин. Генералът е записвал подробно още същия ден всичко, което се е случило, както и впечатленията и размишленията си относно текущите събития. Това прави от дневника му една несравнима с нищо хроника на времето от септември 1943 до септември 1944 г.

По същото време и другият член на Регентството, проф. Богдан Филов, води дневник, който вече претърпя няколко издания и все още вълнува всички читатели и изследователи, докоснали се до него. Дневникът на генерал Н. Михов обаче допълва с нови сведения важни събития, недостатъчно добре проучени досега. Между тях са няколкото срещи на висшето българско държавно ръководство с Хитлер – последната визита на цар Борис III в Главната квартира, срещата на тримата регенти с фюрера и посещението при него на самия генерал Михов като военен министър. Както ще се уверят читателите, много от записките на генерала са единствен извор за станалото в онези трагични последни месеци от кризисната година. И още една важна отлика има дневникът от този на Богдан Филов – той обхваща няколко дни повече и приключва на 7 септември 1944 г. – драматичен ден, на който авторът отделя голямо внимание, като осветява множество неизвестни.

Генерал Н. Михов е автор и на спомени за участието си в Балканските и Първата световна война, озаглавени „Атаката на Източния сектор на Одринската крепост и атаката на Тутраканската крепост“, които все още стоят непубликувани. Оставаме с надеждата, че и тези му спомени ще могат да бъдат прочетени.

Когато издирвах извори и литература за живота и дейността на генерала, останах с впечатление, че сякаш всички автори и мемоаристи са се надпреварвали в очернянето му. Мога да кажа, че от всичко минало пред очите ми

единствено спомените на Константин Муравиев ни представят ген. Михов без черни краски. Спомените му са от времето, когато регентите и министрите от последните правителства са изпратени в началото на октомври 1944 г. в Москва. Муравиев разказва: „От всички, като човек, най-добро впечатление правеше регентът генерал Михов. ... И сега той ми се доверява, че тези, които е смятал за патриоти, били най-големи безотечественици и че родината им била в портфейла. Тих, скромен и честен човек. Колегите му казват, че имал само един малък апартамент и той не бил още изплатен. Много е сантиментален...“. Същите впечатления пред Муравиев споделя и княз Кирил: „Генерал Михов е добър човек, но извънредно мек, и така господин Филов ръководеше дейността на Регентството – нещо, което аз не одобрявам“.

Дневникът се публикува така, както е запазен, без каквато и да било редакция, допълвания или съкращения. Там, където за по-голяма яснота е трябвало да се доразкрият съкратени думи или имена, са използвани квадратните скоби. До тях е прибегвано и в малкото на брой случаи, когато отделни думи са останали неразчетени. За да бъде по-лесно четенето, след дневника са приложени бележки за срещащите се в текста събития и имена на съвременници на генерала. Вместо биографични бележки за самия него е изработена хронология за по-важните моменти от живота му. Включени са и уникални снимки.

Важно допълнение към дневника са материали от Народния съд, предоставени за използване през последните години и съхранявани също в Централния държавен архив. Те включват показанията на ген. Михов, обвинителната реч срещу него на главния народен обвинител Георги Петров, защитната реч на адвоката на генерала Иван Байданов и присъдата на Народния съд. Тези приложения уточняват и допълват както дневника на ген. Никола Михов, така и дейността му като военен министър, предхождаща времето на регентството му.

Цочо В. Билярски

Дневник

По мол Дневника како ми била
вои и вои оприси обавил и јаван
обвешт нахуајко, како ја да сам
кунисаменту хунолотуно адрен
лони си, ја да моа бја ахуајко
и обвешт беме, аа др национ, да
идом моабо опедониче даме и
сномен.

Јамова, бун ден уаеиуб, аа
мо моа да упрорпм мул како
Мурну бехенику/смито не риде
куну? бја да рене и упрорпм) ја
епно хрдоо муно беме. Уваре,
не ридом валрени да и оуаона,
зачуно не ом не бекон ја рене б рд
иу беге.
15.10.1843г.

Теллг реј, Мехоу

ДНЕВНИК НА ГЕНЕРАЛ НИКОЛА МИХОВ

В този дневник само ще вписвам някои спорни събития и данни съвсем накратко, за да ми напомнят хронологично случилото се, за да мога при спокойно и свободно време, ако Бог помогне, да издам тогава обработени данни и спомени.

Затова бих бил щастлив, ако ще мога да използвам тия само лични бележки (които не бива никой друг да чете и използва) за едно хубаво мирно време. Иначе ще гледам всячески да ги унищожа, защото не съм ги писал за четене в този им вид.

Генер[ал] – лейт[енант] Михов.

15.10.1943 г.

19 септември 1943 г. – неделя

В 19 ч. – при Нейно Величество Царицата¹ в двореца – София. Пред тримата регенти Н. В. Царицата майка постави въпроса за настойничеството на Н. В. Цар Симеон II². Намери се най-добро разрешението да има 4 настойници: 1 професор – общественик, – 1 военен, 1 представител на църквата и г-н М. Рясков³. Набелязаха се лица.

20 септември 1943 г. – понеделник

В 10 ч. установихме формата на докладите и указите. Възприе се всичко да се отправя на името на Н. В. Цар Симеон II, а ние ще поставяме резолюции и ще подписваме от Негово име.

В 11 ч. приехме делегация на Св[етия] Синод – Техни Високопреосвященства +Неофит Видински, +Михаил Русенски и +Паисий Врачански. Настояват за избор на патриарх. Искат да се бърза. Регентите нямат нищо против, но въпросът следва да се реши от правителството. Хем казват, че си турят юзди, хем настояват да се заюздаят. В много отношения имат право, но си остава принципният въпрос за желаната от тях автономия на църквата, а държава в държава не бива да има.

Получила се телеграма, че в Леринско положението било хаотично. Иска се закрила на българското население.

В Кичево обявили република – съветска, разбира се, и поставили червено знаме на общината. Трябва да се пази от авантюри и провокаторства.

27 септември 1943 г. – понеделник

Днес е годишнината от Тристранния пакт⁴, подписан на 27.IX.1940 г. Във връзка с това се налага да говори м[инистър]ът на външните работи г. Сава Киров⁵.

От събота – 25.9. – гер[манският] пълн[омощен] м[инистър] г. Бекерле⁶ е поискал от м[инистър]-председателя г. Божилов⁷ да се признае правителството на г. Бенито Мусолини⁸. Мин[истерски] съвет – до 2 ч. сл[ед] пл[адне].

В 16 ч. г. Божилов и С. Киров – при регентите в Двореца.

Днес се установихме, че за заместник на г. Сава Киров е най-добре да бъде сегашният главен секретар на Външното м[инистерст]во г. Шишманов⁹. Съобщихме го на м[инистър]-председателя г. Божилов. Остана днес още да говори с него, но утре – 13 число, да не се оповестява, а в четвъртък.

Предупредих министъра на войната генер[ал] Русев¹⁰ по делото в I корпус на пленените и върнати 250 души. Да се дирижира делото от него. Да не се прекали и да не извадим очи, вместо да изпишем вежди. Ако осъдят лошо много хора винаги, че който е пленен, не иска да се връща, та стана и по-лошо. Налага се да се повдигне съпротивителната сила у всички. Да се обмисли тоя въпрос.

Пълен траур до 3 месеца. Да сменим вензела „Б“ със „С“ след третия месец.¹¹

За канцеларията на Регентството съм се спрял неокончателно на подполк[овник] Шиев. Той е добър офицер и знае френски език.¹²

13 октомври 1943 г. – сряда

В 11 часа приехме новия ректор на университета г-н Любомир Чакалов.¹³ Съзнава важността на момента и на университетската младеж за спокойствието в страната. Изтъкна, че се налагат особени грижи за облеклото и храната на студентите. Записвания още продължавали. Ще се достигне към цифрата 9000 студенти. Откриването на Историко-филологическия факултет в Скопие не ще облекчи много положението, понеже там ще има не повече от 200 – 300 студенти тая година. Ще четат лекции и някои от старите професори – пенсионери, като проф. Йордан Иванов¹⁴, Балан¹⁵ и др. Обърнах му внимание върху духа на студентите. Помолих го да контролират студентите и да се вглеждат в мензата и дома на Ив. и Мария Евстатий Гешови¹⁶, където миналата учебна година имаше прояви противодържавни.

* * *

В 17 ч. приех г. Христо Арсов¹⁷. По въпроса за учители и свещеници в останалите под чужда власт български земи (Леринско, Воденско, Стружко, Гостиварско и Тетовско, и пр.) да се обърне към м[инистър]-председателя. Както досега, с готовност ще се дава помощ: материална и морална.

* * *

Днес пристигна Асен от Стокхолм¹⁸. Шведите смятат, че за тях СССР не ще бъде опасен за дълги години, понеже е изтощена доста и разорена. Ще имат работа по възстановяването ѝ, та агресия към Швеция не била очаквана в близките идни години. А за по-сетне – ще се мисли. Виждат в оттеглянето на германците на р. Днепър слабост и гледат да се нагодят към англо-американците.

* * *

Снощи се е поминал бившият министър Рашко Маджаров¹⁹. Утре ще го погребат в Копривщица, по негово желание.

* * *

Г-н Сава Киров е още болен. Сондиран е за негов заместник гл[авният] секретар Шишманов. Щял да приеме, но да се пазят силите му, понеже е болнав; дълги нощни министерски съвети не може издържа.

* * *

В 11 ч. и 15 мин. г-н Бекерле се яви в Двореца и предаде поканата от Фюрера²⁰ – надява се да може да види на 18.10. – понеделник, Н. Ц. В. Княз Кир[ил]²¹ и г. проф. Филов²². Ще се уговори допълнително часът на тръгване и пр. Дано е за добро – отиването на „чист понеделник“, както се казва. Дано е добро времето за леко пътуване със самолет.

14 октомври – четвъртък

Укази за освобождаване на г. Киров Сава и назначаване на г. Шишманов за м[инистър]р на външните работи. След пладне се яви на аудиенция г. Шишманов. Да е на добър час. Главен секретар се установи да бъде г. Кочо Сарафов – досегашният нач[алник] к[анцелария] на Вероизповедния отдел²³.

15 октомври 1943 г. – петък

В 9 ч. бе приет на аудиенция от регентите м[инистър]рът на благоустройството Д. Василев²⁴. Току-що се беше върнал от една обиколка из България с парламентарната група по неговото министерство. Навсякъде с много усилия. Обърнато е внимание главно на жп линия по р. Струма. Ще се помъчи до края на т.г. да се достигне от юг с непрекъснатата жп линия до Левуново. Нашите пътища се подобряват със завиден темп.

В 10 ч. аудиенция на министъра на железниците инж. Хр. Петров.²⁵ Доста мъчногии поради малкото запасни части за локомотивите и липсата на масла.

Докладва за впечатленията на герм[анския] м[инистър]р на железниците г. Дорпмюлер, като наш гост.

В 11 1/2 до 12 1/2 – аудиенция на м[инистър]ра на войната генерал Р. Русев. Докладва по вървежа на доставките на оръжие. Трябва да се настои главно за 7,5 с/м бронезтрелит[елни] оръдия, радиоапарати за пехотата, п[ротиво] в[ъздушна] артилерия.

Упълномощихме Министерския съвет да управлява от утре – след заминаване на регентите Н. Ц. В. Княз Кирил и г. проф. Филов до връщанието им. Така се установихме след кратко разискване. В бъдеще ще се реши как да се постъпва, ако отсъства един от регентите, а двамата са тук. Нали няма практика по тия въпроси – трябва да се установява и за в бъдеще.